

Sociaal beleid in de jaren negentig

De depressie van de jaren dertig leidde tot een wijd verbreid wantrouwen in de werking van het marktmechanisme. Planning en ordening zouden de economie in het juiste spoor moeten houden. De depressie van de jaren zeventig en tachtig heeft een volstrekt omgekeerd gevolg gehad. Nu domineert de opvatting dat zo weinig mogelijk beperkingen aan de vrije marktwerking moeten worden opgelegd om tot een optimaal maatschappelijk resultaat te komen. Deze ommezwaai houdt een fundamenteel andere visie op allerlei sociaal-economische vraagstukken in. Dit komt misschien wel het scherpst tot uitdrukking in opvattingen over de werking van de arbeidsmarkt. Enerzijds klinkt alom de roep om flexibiliteit, anderzijds is er het verlangen naar zekerheid. Volgens de auteur van dit artikel ligt hier het belangrijkste sociale thema van de jaren negentig. Voor maatschappelijke organisaties ziet hij een belangrijke rol weggelegd in het bereiken van de gewenste flexibiliteit op de arbeidsmarkt, zonder dat deze uitmondt in een soort sociale anarchie.

PROF. DR. W. ALBEDA*

Eigenlijk is het te pretentius en in feite gladweg onmogelijk om te spreken over „sociaal beleid in de jaren negentig”. Wij weten niet zoveel van ontwikkelingen op middellange termijn en maar heel weinig van ontwikkelingen op nog langere termijn. Van meteorologen hoor ik, dat het veiligste weerbericht altijd nog inhoudt, dat het weer van morgen hetzelfde zal zijn als dat van vandaag en in de economie geldt mutatis mutandis hetzelfde. Net als in het geval van de weerkunde, gaat het in de economie om zoveel variabelen, dat de totale uitkomst maar gedeeltelijk voorspelbaar is.

Wie aan het einde van de jaren zestig de problematiek van de jaren zeventig trachtte te voorzien dacht eerder aan tekorten op arbeidsmarkten en moeilijk te beheersen inflatoire spanningen, dan aan de explosieve groei der werkloosheid en de verdwijnende inflatie van het einde van de jaren zeventig. Eigenlijk zijn we in de economie nog steeds in het stadium, waarin we een geloofwaardige verklaring kunnen leveren van het verloop der gebeurtenissen in de laatste 10 jaar, maar in de problemen komen wanneer het over de komende 10 jaar gaat.

In de Verenigde Staten verwacht men in de jaren negentig ernstige tekorten aan arbeid. De demografische ontwikkeling is bepalend voor die verwachting. Maar hoe zeker kan men zijn van de economische ontwikkeling? Wat kan men eigenlijk meer doen dan extrapoleren vanuit de huidige ontwikkeling? Wanneer men kijkt naar de sociale politiek, dan rijzen ook vragen betreffende de culturele ontwikkeling. Zet de trend naar grotere arbeidsparticipatie zich voort? Ik denk van wel, maar hoe 'hard' is mijn verwachting eigenlijk? Zullen de vakverenigingen het verloren gegane terrein herwinnen? Zulke vragen zijn bijna onmogelijk te beantwoorden.

In Nederland gaan de demografische ontwikkeling en het inlopen van de achterstand van vrouwen op de arbeidsmarkt voort. Maar zal dat leiden tot een zodanige druk op de arbeidsmarkt, dat de lonen laag blijven? Of ontstaat er een groeiend leger langdurig werklozen zonder echte invloed op de arbeidsmarkt?

Fundamentele omwenteling

Anders dan in de weerkunde geldt in de economie dat onze verwachting en het daarop geplande beleid een rol spelen in de daadwerkelijke ontwikkeling, al geldt wel weer dat die rol minder gemakkelijk te duiden is omdat beleid vaak heel anders uitwerkt dan de beleidvoerders verwachten. Er is thans trouwens een neiging om helemaal niet zoveel van beleid te verwachten.

In de jaren dertig leidde de depressie tot een in brede kring aanwezig wantrouwen in de werking van het marktmechanisme. Planning en ordening moesten de chaos, die de markteconomie nu eenmaal opleverde, ordenen. Ordening was het slagwoord van de jaren dertig en in wezen gold dat nog steeds in het begin van de jaren vijftig.

De depressie van de jaren zeventig en tachtig heeft een volstrekt omgekeerd effect gehad. Veel beleidsmakers zijn ervan overtuigd geraakt dat een markteconomie, aan zich zelf overgelaten, een veel stabielere ontwikkeling kent dan een sterk gestuurde of geleide economie. In de woorden van Friedman is de markteconomie van nature stabiel. Het zijn de wispelturige en telkens weer andere overheidsingrepen en de telkens weer optredende monetaire schokken, die de markteconomie van de wijs brengen.

Daarmee is er een nogal fundamentele breuk met het beleidsklimaat van de jaren zestig en zeventig. Toen werd bij werkloosheidsbestrijding met name gedacht aan normen voor loonbeheersing, nu laten we de loonbeheersing liever aan de markt over. Toen gooide prijsbeheersing hoge ogen, thans ziet men daarin een te grote kunstmatigheid en een verstoring van de markteconomie. Bij het nieu-

* Voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Dit artikel is een bewerkte versie van de tekst die door de auteur is uitgesproken ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar aan de Hogeschool West-Brabant.

we vertrouwen in de markteconomie behoort een geheel andere visie op het sociaal-economisch beleid en vooral op het sociale beleid in engere zin.

De combinatie van de economische crisis, de snelle technologische verandering en vooral de blijvend hoge werkloosheid heeft geleid tot een sterke verandering van het denken. Die verandering is misschien het duidelijkst te zien, wanneer we kijken naar wat er met de verzorgingsstaat is gebeurd. Een compleet stelsel van sociale zekerheid met als sluitstuk de Algemene Bijstandswet en een compleet stelsel van sociale zorg brachten ons een geheel nieuwe symbiose van de markteconomie en een sociaal actieve staat. In Nederland hebben we nooit te maken gehad met echte oppositie tegen die ontwikkeling. Maar thans is het kimaat ingrijpend veranderd. De vragen, die nu gesteld worden variëren van: is onze verzorgingsstaat niet te compleet?; neemt een zo volledige verzorging en bescherming niet noodzakelijke prikkels voor zelfwerkzaamheid en initiatief weg?; moeten we niet naar een verzorgingsstaat die minimum standaardontwikkelingen garandeert?; tot de uiteindelijke vraag: was de verzorgingsstaat niet het uiteindelijke antwoord op de maatschappij van de massaproductie, de standaardarbeid en de standaardbeloning? Treden we thans niet een nieuwe maatschappij binnen, gemarkeerd door de voortdurende verandering die de moderne technologie nu éénmaal impliceert. En is een verzorgingsstaat, model 1960, wel het kader waarbinnen zo'n maatschappij kan functioneren? Een belangrijke opdracht voor de jaren negentig wordt het, om na de vooral door bezuiniging en sanering ingegeven ingrepen, een nieuwe vorm van sociale markteconomie gestalte te geven.

Sociale markteconomie

Ik spreek opzettelijk niet van een nieuwe verzorgingsstaat, omdat ik me afvraag of een gesaneerde verzorgingsstaat ons uiteindelijk doel zou moeten zijn. Wij moeten streven naar een nieuwe, meer duurzame symbiose van een dynamische, zich zelf voortdurend vernieuwende markteconomie en een sociaal actieve staat, die wél minimuminkomens garandeert, maar niet door verregaande verzorging van burgers apathie bevordert.

Eenzijds dus een wat zuiniger en wat hardere verzorgingsstaat (meer het Zweedse dan het Nederlandse model), anderzijds het vermijden van regelingen, die mensen ontmoedigen zich zelf te beschermen en zich zelf te redden. Dit heeft gevolgen voor de sociale zekerheid en voor de sociale zorg. Het is voor mij de vraag of men niet, ondanks alle indertijd ontwikkelde kritiek het idee van een gedeeltelijk basisinkomen (gbi) van het WRR-rapport *Waarborgen voor zekerheid* (1985) in de een of andere vorm hoeksteen moet maken van een activerend stelsel van sociale zekerheid. De Amerikaanse discussie over 'welfare' of 'workfare' zou ook hier best eens op gang kunnen komen. Ook voor de sociale zorg, het welzijnsbeleid, de gezondheidszorg en het onderwijs geldt, dat modellen moeten worden ontwikkeld die mensen prikkelen tot individuele en groepsverantwoordelijkheid in plaats van staatsverzorging.

Een tweede belangrijk centrum van verandering wordt gevormd door de arbeidsmarkt. Zowel in de diagnose als in de remedies voor de problematiek van de werkloosheid speelt het functioneren van de arbeidsmarkt een grote rol. Vergelijking van de Europese ervaringen met die van Japan en de Verenigde Staten leidde tot de overtuiging bij velen, dat de rigiditeiten op de arbeidsmarkt, wat betreft lonen, beschikbaarheid van arbeidskrachten en van bekwamheden, het functioneren van de Europese arbeidsmarkten hindert. Daarmee kwam de roep om flexibiliteit sterk naar voren.

Het gaat bij flexibiliteit echter niet alleen maar om een economisch begrip. Doordenken van wat flexibiliteit inhoudt voert ons naar alle aspecten van het sociale beleid en leidt er toe dat verworvenheden van arbeidsrecht en collectieve contracten op de tocht komen te staan. Meer

dan ooit ziet men vandaag een tegenstelling tussen de noodzaak van permanente verandering en het verlangen om vast te houden aan wat men bereikt heeft. Daarbij gaat het om tot nu toe onaantastbaar geachte gegevens, zoals het minimumloon, de koppeling van sociale zekerheid en lonen, het vrije weekend, de regelmaat in de arbeidstijden, het ontslagrecht en zo meer. Doordenken van wat men wel vraagt in het kader van de flexibiliteit zou kunnen uitmonden in een soort 'sociale anarchie', in de woorden van Piore 1). Een soort sociale anarchie, die reeds thans in veel sterkere mate aanwezig is dan de bestaande regelingen doen vermoeden. Eerder sprak ik reeds van een verloedering van de arbeidsmarkt, zich uitend in het welig tieren van afroepcontracten, thuiswerk en alle vormen van zwarte of grijze arbeidsmarkten.

Daarmee komen we tot de verrassende conclusie, dat in de jaren negentig de grote controversen eigenlijk op het eerste gezicht een heel ouderwetse gaat worden. Namelijk de tegenstelling tussen de voorstanders van een goed georganiseerde arbeidsmarkt, en degenen die het pleit voeren voor een vrij functionerende arbeidsmarkt. Enerzijds zijn er de opposanten tegen de fundamentele verandering van het arbeidsrecht. Niemand stellen zij, kan bevroeden wat de uiteindelijke resultaten zullen zijn van het afschaffen van wettelijke en sociale drempels en het liberaliseren van het ontslagrecht. De drie hoekstenen van de arbeidsbescherming: bescherming van de werker, de gezondheid en de werkgelegenheid zouden gaan wankelen. De deur gaat weer open voor willekeur van de werkgever, de sociale uitkeringen worden aangetast, de veiligheid op de werkplek en de kwaliteit van het werk zijn in gevaar, stelt het European Trade Union Institute.

Daartegenover staat de redenering, dat wij een soort waterscheiding meemaken van ons productiesysteem. De tijd van massaproductie in grote organisaties, van standaardlonen voor gestandaardiseerde arbeid, van nog steeds tayloristische arbeidsmethoden is voorbij. De nieuwe technologie maakt flexibele productie mogelijk, een productie die in staat is zich in verregaande mate aan te passen aan de wensen van de individuele consument. Maar dat veronderstelt dat de arbeid plaatsvindt in kleinere, gedecentraliseerde productie-eenheden, waar zeer hoog gekwalificeerde en goed gemotiveerde werknemers met elektronische apparatuur werken om een breed spectrum van producten te fabriceren. Deze nieuwe productietechnieken, die garant staan voor een hogere kwaliteit van de arbeid, voor een grotere zeggenschap van de individuele werker over zijn eigen arbeid en voor veel meer eigen creativiteit en initiatief aan de basis, vraagt nu eenmaal om een nieuw en ruimer, flexibeler regeling van de arbeid via arbeidsrecht en cao.

Op deze wijze dreigt een discussie te ontstaan van het bekende zwart-wit-type. Flexibiliteit is of het einde van een geciviliseerd arbeidsmarktbestel, of het is het begin van een werkelijk modern en humaan arbeidsbestel, dat z'n oude krakken weg kan werpen. Persoonlijk heb ik een ingebouwd wantrouwen tegen dit soort fundamentele tegenstellingen. Het lijkt mij nuttig wat dieper in te gaan op wat zonder twijfel de grote issue aan het worden is in de komende jaren (en voor je het weet spreek je dan ook over de jaren negentig).

Flexibele arbeidsmarkt

Eigenlijk is er een verwonderlijk groot verschil tussen de arbeidsmarkt, zoals wij die kennen van de jaren zestig, en die van vandaag. Reeds in de loop van de jaren zeventig, toen de werkloosheid langzaam maar zeker een einde maakte aan de spanning op de arbeidsmarkten kwamen de klachten naar voren over de aansluitingsproblematiek op de arbeidsmarkt. Ondanks groeiende werkloosheid worstelden ondernemers met moeilijk vervulbare vacatu-

1) Geciteerd door M. Gaudier in *Labour market flexibility; a magic word or the foundation of a new industrial society?* Serie Bibliographique, nr. 12, Instituut International d'Etudes Sociales, Genève.

res. De klachten over de slechte inpasbaarheid van de schoolverlaters waren niet van de lucht. „Ze kunnen nog geen hamer vasthouden”, was de kreet.

Twee factoren speelden daarbij, denk ik, een rol. In de eerste plaats veranderde het recruiteringsgedrag van de ondernemers. In de bekende beelddispraak van de OECD vroegen werkgevers in de jaren zestig 'grondstoffen' dat wil zeggen, werknemers, die na enige interne opleiding en training inzetbaar konden worden gemaakt. In de jaren zeventig zocht men op ruimere arbeidsmarkten 'eindproducten', werknemers, die onmiddellijk inzetbaar zouden zijn. Het verschijnsel 'selectie-werkloosheid' deed z'n entree. In de tweede plaats leidde de ruimere arbeidsmarkt tot het sterk afnemen van de zuigkracht van de arbeidsmarkt. Langdurig werklozen worden slachtoffer van de selectie-technieken en geven al of niet terecht de moed op oit nog ingeschakeld te worden in het arbeidsproces. Bijna per definitie zijn de langdurig werklozen niet de werknemers die de moeilijk vervulbare vacatures kunnen, en zelfs in vele gevallen willen vervullen.

Terwijl de gespannen arbeidsmarkt zorgde voor een voortdurende mobilisering van de werklozen, zorgt de ruime arbeidsmarkt voor een onmiskenbare demobilisering. Ik denk dat er naar analogie hiervan aanleiding is om te veronderstellen dat veel klachten over gebrek aan flexibiliteit van de arbeidsmarkt zijn terug te voeren op de manier waarop een gedeprimeerde arbeidsmarkt nu eenmaal werkt. Lonen zijn nu eenmaal meer flexibel in opwaartse dan in neerwaartse zin. Een sterk beschermend ontslagrecht hindert werkgevers meer in de depressie dan in de hoogconjunctuur. De behoefte van werkgevers aan marginale arbeidskrachten is in de hoogconjunctuur groter dan in de depressie.

Een deel van de klachten over de rigiditeiten op de arbeidsmarkt kan men daarmee verklaren als reacties op de ruime arbeidsmarkt van de jaren tachtig. Een ander deel is ongetwijfeld te verklaren uit de heersende ideologie van de vrije markt. Hebben we het daarmee gehad en kunnen we volstaan met een oproep aan de vakverenigingen om pal te staan voor de in moeilijke strijd veroverde zekerheden?

Waarom hebben we ooit de vrije, als een echte markt functionerende arbeidsmarkt omgezet in de huidige, georganiseerde arbeidsmarkt, met een wettelijk minimumloon, cao's, ontslagrecht, geregelde arbeidstijd enz.? De voorname overweging die tot die organisatie leidde was de gedachte dat het onaanvaardbaar werd geacht de beloning en de inzet van de factor arbeid permanent en op elk ogenblik afhankelijk te maken van de toevallige verhoudingen op de arbeidsmarkt. Hoewel de fundamentele marktgegevens op iets langere termijn hoe dan ook doorwerken in de beloning en overige arbeidsvoorwaarden, wilde men voorkomen dat de positie van de werknemer van dag tot dag bepaald zou worden door de stand van vraag en aanbod. Bovendien was er de vrees dat op een ongeorganiseerde arbeidsmarkt de eenzijdige machtspositie van de werkgever de marktfactoren zou overheersen. Deze argumenten, die ook thans nog niet zo gemakkelijk weggeschoven kunnen worden, zijn uitdrukkelijk argumenten die zich richten tegen de basisgedachte van de flexibiliteit, en die pleiten voor mitigerende van de marktwerking. Een typische vorm van beschaving in een belangrijk segment van de samenleving.

Toch stelt de Commissie van Economische Deskundigen van de Sociaal-Economische Raad in een recent rapport, dat een beleid gericht op arbeidsplaatsencreatie alleen tot een beduidende vermindering van de werkloosheid kan leiden, indien de arbeidsmarkt flexibeler gaat werken²⁾. Men bedoelt dan met een meer flexibele arbeidsmarkt:

- een grote responsiviteit van de reële loonvoetontwikkeling ten opzichte van de ongeremde arbeidsmarktsituatie;
- een sterkere loondifferentiatie afgestemd op schaarsteverhoudingen op de arbeidsmarkten;
- een grotere arbeidsmobiliteit en een betere kwaliteit van het arbeidsaanbod.

De SER-deskundigen noemen dan als maatregelen:

- introductie van winst- of resultaatafhankelijke looncomponenten;
- vergroting van de afstand tussen wettelijk minimumloon en modaal loon;
- intensivering van scholingsactiviteiten;
- verlaging van de micro-lastendruk.

Ik neem aan dat, met uitzondering van het gevoelige punt van de verlaging van het minimumloon en dus van de sociale uitkeringen, waar de deskundigen overigens weinig ernst mee maken, dit een programma is, waarover in brede kring overeenstemming te bereiken valt. Veel moeilijker ligt het, wanneer het gaat om wat ik zou willen noemen, vormen van sociale deregulering. Ik denk daarbij in het bijzonder aan de mogelijkheid van arbeidscontracten die vormen van marginale arbeid mogelijk maken, aan een vergroting van de mogelijkheid om afwijkende arbeidspatronen in te voeren (korte werkweek, lange werkdag naar analogie van de off-shore-arbeid, verschuivende arbeidsdag enz.). Juist op dit soort punten lijkt er ruimte te zijn voor experimenten, onder voorwaarden die door werkgevers en werknemers samen moeten worden geformuleerd. Daarnaast is er de mogelijkheid van een liberalisering van het ontslagrecht, om daardoor nieuwe aanstellingen minder te ontmoedigen.

Rol voor maatschappelijke organisaties

Ik verwacht dat zulke vormen van flexibilisering in de komende jaren ons arbeidsbestel min of meer ingrijpend zullen veranderen. Maar mag men ook verwachten dat daarmee het grote sociale probleem van de jaren tachtig, de massawerkloosheid, wezenlijk zal worden aangepakt? Ik wil niet uitsluiten dat zulke maatregelen een rol kunnen spelen in de vitalisering van onze economie, dat zij de concurrentiekracht kunnen bevorderen en wellicht de groei stimuleren. Maar op zich zelf zullen zij de werkloosheid niet elimineren. Toch is dat de grote opgave waarvoor het sociaal-economisch beleid van de jaren tachtig en van de jaren negentig zal staan.

Te verwachten is dat, mede door de nog groeiende participatiegraad van de gehuwde vrouw, de beroepsbevolking in ons land tot ten minste het midden van de jaren negentig snel zal blijven stijgen. Het sociale beleid alleen kan deze problematiek niet aan. Meer mag verwacht worden van het economische beleid, al wordt de mogelijkheid daartoe mee bepaald door de wereld-economie. In het rapport *Ruimte voor groei* heeft de WRR de mogelijkheden voor zulk beleid verkend.

In dat rapport is erop gewezen, dat zo'n beleid veronderstelt dat overheid en georganiseerde belangengroepen in dezelfde richting werken. Er zijn immers gegevens bij betrokken, die de overheid niet alleen, zonder de medewerking van de maatschappelijke organisaties kan beheersen zoals loonontwikkeling, arbeidskosten en arbeidstijden. Daarmee zal het sociale beleid ook in de jaren negentig gericht moeten zijn op het scheppen van consensus over het te voeren sociaal-economische beleid.

Streven naar consensus tussen de grote maatschappelijke organisaties veronderstelt, dat deze organisaties ook in de komende jaren het sociaal-economische beeld zullen blijven beheersen. Sinds de eeuwwisseling kennen wij in Nederland een sociaal-economisch bestel, waarin vakverenigingen steeds duidelijker een belangrijke rol gingen spelen als oppositie in ondernemingen, als onderhandelingspartners voor werkgevers, als gesprekspartners voor de overheid. Die rol kunnen zij alleen spelen voor zover zij representatief zijn voor de werknemers in hun totaliteit. Wij treffen thans internationaal en nationaal steeds meer gevallen aan, waarin die representativiteit wat op de tocht komt te staan. Bekend is de bijna catastrofale ver-

2) SER, *Rapport flexibiliteit van de arbeidsmarkt en werkloosheid*, Publikatie nr. 87/06, Den Haag, april 1987.

zwakking van de toch al nooit zo verschrikkelijk sterke Amerikaanse vakbeweging. In Frankrijk wijdde *L'Express* onlangs een artikel aan de positie van de vakverenigingen, waarin de verzwakking van de gehele Franse vakbeweging verklaard werd uit het probleem dat de vakverenigingen hebben met de overal waarneembare decentralisatie der arbeidsverhoudingen 3). Op het laagste niveau worden al die zaken, die de vakverenigingen weigerden op het hogere niveau, en die neerkomen op de flexibilisering van de arbeidsmarkt, gerealiseerd. Ook in Nederland staan de vakverenigingen voor een moeilijk zelfonderzoek en een pijnlijke heroriëntering. Vakverenigingen waren architect en dragers van het arbeidsbestel van de jaren zestig, zoals dat door de depressie in een crisis geraakte. Veranderingen in de structuur van de verzorgingsstaat en ingrijpende wijziging van arbeidsrecht en cao-recht is onmogelijk indien de vakverenigingen niet kritisch hun eigen rol op nieuw doordenken.

Sociaal beleid zonder de vakverenigingen kan gemakkelijk ontaarden in paternalistisch beleid van ondernemingen en regering. „So what?“, zullen veel vooral jongere werknemers vragen. Voor hen zijn resultaten belangrijker dan de methodieken om die resultaten te bereiken. Een gevaarlijke opvatting, die slechts vol te houden is zolang een minderheid der werknemers de vakvereniging in stand houdt.

Ik kom daarmee ten slotte op de vraag in hoeverre sterke en actieve maatschappelijke organisaties gemist kunnen worden bij ontwikkeling en uitvoering van het nieuwe sociale beleid. Eigenlijk is deze vraag niet te beantwoorden los van het vooroordeel dat men heeft over de maatschappelijke ontwikkeling.

In wezen zijn er niet zoveel kapitalistische landen zonder min of meer sterke maatschappelijke organisaties. Er zijn landen waar zulke organisaties sterk domineren: Zweden, Noorwegen, Oostenrijk. Zeker geen sociaal achterlijke naties. Er zijn landen waar zulke organisaties weinig betekenen. De Verenigde Staten ontwikkelen zich in die richting, wellicht Frankrijk.

Als ik zou kunnen kiezen.... Maar hebben we wel te kiezen? Het maatschappelijke organisatiepatroon wordt sterk bepaald door de sociale geschiedenis en de heersende ideologieën. En juist die ideologieën veranderen snel. Ook hier onzekerheid troef. Maar als ik zou mogen kiezen zou ik kiezen voor sterke maatschappelijke organisaties. De ervaring leert dat in landen, waar aan die voorwaarde voldaan is, de sociale verschillen minder groot zijn. De ontwikkeling is stabiel en de economische gang van zaken is beter te beheersen en te sturen.

De sociale politiek in de jaren negentig hangt grotendeels, maar niet geheel van Den Haag af. De ruimte die een regering heeft om te sturen, en de noodzaak om dat te doen, hangen af van ontwikkelingen in het veld. Juist in een democratische samenleving zijn zulke ontwikkelingen sterk. Echter, men deelt op centraal en decentraal niveau een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, een stapje te zetten in de richting van een sociaal rechtvaardige, actieve, zich zelf besturende en veilige samenleving.

W. Albeda

3) Syndicats: la grande réconversion, *L'Express*, 23 april 1987.